

ТЕМУРИЙЛАР ТАРИХИ ДАВЛАТ МУЗЕЙИ КОЛЛЕКЦИЯСИНИ КАТАЛОГЛАШТИРИШ ТАРИХИДАН (СОПОЛ БУЮМЛАРИ МИСОЛИДА)

Абдумажид Мадраимов¹, Аскарый Мадраимов²

¹тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими,
ЎзР ФА Темурийлар тарихи давлат
музейи етакчи илмий ходими

abdumazidmadraimov@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-8027-9066>

²Шарқшунослик университети доценти,
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори
PhD, доцент

askariy_madraimov@tsuos.uz

<https://orcid.org/0009-0000-2238-2888>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23059138>

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Темурийлар тарихи давлат музейининг бой коллекцияларидан бири — сопол буюмлари — мисолида каталоглаштириш соҳасида олиб борилган илмий изланишлар умумлаштирилади. Г.А.Пугаченкова ва Л.И.Ремпель (Москва, 1965), Т.Ленц ва Г.Д.Лоури (Вашингтон, 1989), «Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари» (Тошкент, 2017) ва А.Ҳакимовнинг «Ўзбекистон санъати тарихи» (Тошкент, 2022) каби фундаментал тадқиқотларда, шунингдек, музейдаги «Кириш дафтари»да тўпланган тажриба таҳлил этилади. Мукаммал умумий илмий каталог тузишга қўйиладиган методологик талаблар ва илмий таомил асослари тавсия этилади.

Калит сўзлар: Афросиёб, Шохрухия, кулол, сопол, сирланган, нақш, тасвир, ислимий, гирих, пиёла, кўза, коса, лаган, каталоглаштириш, Темурийлар тарихи давлат музейи.

Аннотация. В статье на примере коллекции керамических изделий обобщается опыт каталогизации фондов Государственного музея истории Тимуридов Академии наук Республики Узбекистан. Анализируются фундаментальные исследования Г.А.Пугаченковой и Л.И.Ремпеля (Москва, 1965), Т.Ленца и Г.Д.Лоури (Вашингтон, 1989), альбом-каталог «Сокровища Государственного музея истории Тимуридов» (Ташкент, 2017) и монография А.Хакимова «История искусств Узбекистана» (Ташкент, 2022), а также материалы музейной «Книги поступлений». Предложены методологические основы и научные принципы составления полного общего научного каталога керамических изделий музея.

Ключевые слова: Афросиаб, Шахрухия, гончар, керамика, глазурованный, орнамент, изображение, ислими, гирих, пиала, кувшин, чаша, ляган, каталогизация, Государственный музей истории Тимуридов.

Abstract. *This article examines the history of cataloguing the collections of the State Museum of Timurid History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, using the ceramic collection as a case study. The study analyses the fundamental works of G.A.Pugachenkova and L.I.Rempel (Moscow, 1965), T.Lentz and G.D.Lowry (Washington, 1989), the album-catalogue "Treasures of the State Museum of Timurid History" (Tashkent, 2017), and A.Khakimov's "History of Arts of Uzbekistan" (Tashkent, 2022), as well as the museum's Accession Register. Methodological principles and scholarly standards for compiling a comprehensive general scientific catalogue of the museum's ceramic holdings are proposed.*

Keywords: *Afrasiab, Shahrukiyya, potter, ceramics, glazed, ornament, imagery, islimi, girikh, piala, jug, bowl, lagan, cataloguing, State Museum of Timurid History.*

Кириш

1996 йилда ташкил топган Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академиясининг Темурийлар тарихи давлат музейи фондида бугунги кунга келиб ўн саккизта ноёб коллекция шаклланган бўлиб, уларда қўлёзма китоблар, турли экспонатлар ва картиналар жамланган; уларни каталоглаштириш илмий ва амалий жиҳатдан катта аҳамиятга эга. Чунки улар юртимиз ва қўшни ҳудудларда деярли икки минг йил давомида турли маданият марказларида яратилган бўлиб, кўплаб ҳунарманд, хаттот, мусаввир, кандакор ва бошқа усталарнинг ижод маҳсули ҳисобланади.

Ушбу мақолада энг бой коллекциялардан бири — мингга яқин ашёни ўз ичига олган музейдаги сопол буюмлар тўпламини мукаммал умумий илмий каталог шаклида тақдим этиш муҳим ва долзарб масала бўлиб турибди. Чунки уларнинг илмий муомалага киритилиши Туроннинг, Туркистоннинг ва Ўзбекистоннинг узоқ ўтмишини, хусусан Амир Темур ва Темурийлар даври Уйғониш босқичини ўзида акс эттирган ноёб экспонатлар халқимиз ичидан чиққан ҳунармандларнинг жаҳон маданияти ва санъатига қўшган улкан ҳиссасини аниқлашга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Темурийлар тарихи давлат музейи 1996 йил 18 октябрида очилди.¹ Унга асос бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 14 мартдаги 99-сонли Қарори хизмат қилди.

2026 йил 5 февралдаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг «Буюк давлат арбоби ва саркарда, илм-фан, маданият ва санъат ҳомийси Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 690 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида»ги қарори асосида музей экспозицияси қайтадан ташкил этилиб, унинг фондлари ўта қимматли экспонатлар билан бойитилди.²

Ўзбекистон Республикаси Президентининг мазкур Қарори ижроси сифатида музей ҳазинасидаги фондларнинг мукаммал умумий илмий каталогини тузишга киришилди. Биринчи навбатда музей коллекциясини каталоглаштириш муаммосини бугунгача

¹Темурийлар тарихи давлат музейи - 15 ёшда / Масъул муҳаррир Н.Н.Ҳабибуллаев. – Тошкент: Академнашр, 2011. – 52 б. (рус ва ўзбек тилларида); Темурийлар тарихи давлат музейи – 20 ёшда / Т.Ҳайит, С.Ўлжабоева. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 52 б.; Темурийлар тарихи давлат музейи // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2004. – Т. 8. – Б. 370–371; Темурийлар тарихи давлат музейи // Тошкент энциклопедияси. – Тошкент, 2009. – Б. 521–522; Темурийлар тарихи давлат музейлари бўйлаб (йўл кўрсатгич). – Тошкент: Халқ мероси, 2011. – 27 б.; Темурийлар тарихи давлат музейи // Захириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси / Таҳрир ҳайъати: А.Қаюмов ва бошқ. – Тошкент, 2014. – Б. 498–499; Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари. Альбом-каталог / Масъул муҳаррир Х.Файзиев. – Тошкент: Mashhur Press, 2017. – 320 б. ва бошқалар.

²Мирзиёев Ш. «Буюк давлат арбоби ва саркарда, илм-фан, маданият ва санъат ҳомийси Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 690 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида». – Тошкент, 2026 йил 5 феврал. ПҚ-46-сон.

қанчалик ўрганилганлигини аниқлаб олиш зарур. Мавжуд адабиётларда Темурийлар тарихи давлат музейи коллекциясини ўрганиш бўйича бир қанча мутахассислар музей фаолияти билан боғлиқ тадқиқотларни амалга оширганлар, махсус «Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари» ва бошқа қатор илмий тўпламларда жамоа фаолияти маълум даражада ёритилган.³ Унда келтирилган маълумотга кўра, фонд асоси ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг 259-сонли қарорига асосан етти юз йигирматата экспонатдан ташкил топган бўлиб, улар Ўзбекистон Фанлар академияси таркибидаги Ўзбекистон тарихи давлат музейи, Алишер Навоий номидаги Адабиёт давлат музейи, Археология институти, Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, 1996 йилда ЮНЕСКОнинг Париждаги қароргоҳида «Темурийлар Ренессанси» кўргазмасида намоиш қилинган ашёлар ҳамда Самарқанддаги Ўзбекистон маданияти ва санъати тарихи давлат музейи, Ўзбекистон давлат санъат музейи, Сурхондарё, Қўқон, Фарғона ва Андижон ўлкашунослик музейлари, Бухоро давлат тарихий-меъморий музей-қўриқхонаси, Хива «Ичанқалъа» қўриқхона давлат музейида сақланувчи Темурийлар даврига оид ашёлардир.⁴ Музей фонди кейинча ҳам бойиб борган: 2001 йилда Г.Бабаназарова беш дона сопол буюм, Н.Б.Немцова олтитта меъморий қоплама ва ўттиз беш сопол буюмни топширган. Музей олимлари Ў.Алимов ва Д.Нормуродов Шохрухия қалъа-шаҳрида олиб борилган қазилар ишлари давомида топилган беш юздан зиёд ноёб ашёлар билан музей фондиди бойитган. Музейда жами ўн саккизта коллекция шаклланиган. Шулардан энг бойи — кулолчилик, яъни сопол асарлар тўплами — саккиз юз саксон тўққиз номда бўлиб, жами ашёлар умумий сони мингга яқин.⁵

Мавзунини ўрганиш тарихи

Юртимизда кулолчилик ёки сопол буюмларини ишлаб чиқариш қадим замондан мавжуд бўлиб, 1965 йили Москвада нашр этилган икки йирик санъатшунос — академик Г.А.Пугаченкова ва санъатшунослик фанлари доктори Л.И.Ремпель яратган «Ўзбекистон санъати тарихи» номли фундаментал монография қадимги даврлардан то ўн тўққизинчи асрнинг биринчи ярмигача бўлган даврда тасвирий ва амалий санъат тарихини ёнма-ён тадқиқ этган муҳим асардир. Китобда терракота — лойдан ясалган ҳайкалчалар ва тасвири сопол буюмларнинг ноёб расмлари намоиш этилган.

Юртимизга ислом дини кириб келгандан кейин яратилган сопол идишларнинг нақшунигори ҳам уларнинг юксак санъат даражасида ишланганини яққол кўрсатади.⁶ Китобда сирланган сопол буюмларнинг ноёб намуналари ҳам алоҳида ўрин олган.⁷

Темурийлар даврига оид безатилган керамика, Самарқанд шаҳрида яратилган XV–XVI асрлардаги сопол ашёлар намуналари ҳам мазкур монографияда тадқиқ этилган. Асар ушбу ноёб сопол буюмларнинг тасвири келтириш билан бирга, асар охирида ихчам қимматли маълумотлар — асар номи, яратилган давр, жойи ва сақланаётган музей ёки ташкилот номи ҳам эслатиб ўтилган.⁸

³Амир Темур ва Темурийлар тарихи давлат музейи фаолияти «Амир Темур. Библиография. 1-китоб» (Тошкент: Фан, 2020. – Б. 576)да нисбатан мукаммал ёритилган.

⁴Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари. Альбом-каталог / Масъул муҳаррир Х.Файзиев. – Тошкент: Mashhur Press, 2017. – Б. 19.

⁵Ўша асар. – Б. 61.

⁶Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана. – Москва: Искусство, 1965. – Илл. 182–192, 194.

⁷Ўша асар. – 231–234-расмлар.

⁸Ўша асар. – Расмлар рўйхати, 680–687-бетлар.

Музейдаги «Кирим дафтари»да сопол буюмлар «Археология А 1» сарлавҳаси остида куйидаги муҳим маълумотлар билан қайд этилган: 1. Кирим дафтаридаги рақами — КК 1-1. 2. Номи: коса — учаётган қуш (ўрдак) тасвири билан. 3. Яратилган даври — XIV аср. 4. Топилган жойи: Хоразм, Эрон, Астрахан. 5. Қачон ва ким томонидан музейга берилган: ЎзР ВМ 1997 йил 20 майдаги 259-сонли қарорига асосан Самарқанд шаҳри Ўзбекистон маданияти ва санъати тарихи давлат музейидан берилган. 6. Аввалги ашё рақами: А-49-618. 7. Ўлчаи: бўйи 8,5 см; диаметри 18 см. 8. Сақланиш жойи: экспозиция. 9. Материал — сопол. 10. Ашёнинг тавсифи — батафсил. 11. Сақланиш ҳолати. 12. Таъмирланиши. 13. Ашё ҳақида чоп этилган маълумотлар. 14. Изоҳ. 15. Тузилган вақти ва тузувчининг исм-фамилияси.

1989 йили Американинг Вашингтон шаҳрида Т.Ленц ва Г.Д.Лоури тартиб берган «Темур ва шахзодалар нигоҳи» номли тадқиқот-альбомда⁹ асосан XV аср санъати ва маданияти махсус ўрганилган бўлиб, унга илова қилинган расмларда бу даврда яратилган энг ноёб асарлар ва уларнинг тавсифи «Каталог» сарлавҳаси остида (328–363-бетлар) келтирилган. Уларнинг ичида аждар бошли коса (кат. рақ. 10), балиқ дастали идиш (кат. рақ. 11), «Қаламдон» (кат. рақ. 48), қадаҳ (кат. рақ. 50) ва бошқа ўта ноёб шахсий буюмлар ва уларнинг илмий тавсифи, қўшимча маълумотлар жамланганлиги билан жуда қимматлидир. Ушбу асарни энг мукаммал каталоглардан бири деб аташ мумкин. Ундаги ўта нодир ва ноёб асарларнинг эгизак нусхалари яратилиб, Темурийлар тарихи давлат музейида сақланмоқда.

1996, 2001 ва 2006 йиллари нашр этилган «Амир Темур жаҳон тарихида» номли коллектив монографияда¹⁰ «Амалий санъат» (170–180-бетлар) сарлавҳаси остида меъморлик безаги, керамика, парчин, рельефли (бўртма) сирли терракота ва мозаика хусусиятлари (170–173-бетлар) ўрганилган. «Бадий хунармандлик» сарлавҳаси остида (176–178-бетлар) сопол — кулолчилик маҳсулотлари ва керамика хусусиятлари баён этилган. Китобга илова қилинган расмлар ичида олий иморатлар, ноёб қўлёмалар, тангалар, кандакорлик буюмлари тасвирларидан ташқари чинни идиш, сопол лаган, пиёла, товоқ, коса ва бошқаларнинг расмлари ҳам мавжуд. Бироқ улар тўғрисида алоҳида тавсифий маълумот берилмаган.

2017 йили нашр этилган «Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари. Альбом-каталог» номли китобда¹¹ сопол буюмлардан етмиш еттиси (30–107-бетлар)нинг фотолари ҳамда уларга оид куйидаги маълумотлар келтирилган: 1. Каталогдаги рақами; 2. Ашё номи — масалан: «сирланган сопол кўза (ахволи)»; 3. Яратилган (топилган) жойи — Афросиёб; 4. Ўлчаи — баландлиги ва диаметри; 5. Кирим дафтаридаги рақами — 2-81. Ашёнинг тури, вазифаси ва ундаги ёзув, нақш, тасвир асар номи билан биргаликда берилган.¹² Ашё номидаги буюмнинг ўзига хос хусусиятлари — кўза эканлиги, сирланганлиги, ёзув мавжудлиги, нақши ва ундаги тасвир кабилар ҳам қайд этилган. Аммо ушбу нашрда асарнинг илмий муомалага киритилгани ёки ўрганилганлиги эслатилмаган.

⁹Lentz T.W., Lowry G.D. Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century. – Washington: Smithsonian Institution Press; Los Angeles County Museum of Art, 1989. – P. 396.

¹⁰Амир Темур жаҳон тарихида / Масъул муҳаррир: Р.Қосимов; муаллифлар жамоаси: С.Саидқосимов ва бошқ. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2001, 2006. – 336 б.

¹¹Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари. Альбом-каталог / Масъул муҳаррир Х.Файзиев. – Тошкент: Mashhur Press, 2017. – 320 б.

¹²Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари. Альбом-каталог / Масъул муҳаррир Х.Файзиев. – Тошкент: Mashhur Press, 2017. – Б. 307.

Шундай бўлса-да, ушбу альбом-каталог биринчи бор Темурийлар тарихи давлат музейи фондидаги коллекциялар — ашёлар, қўлёзмалар, тангалар, тасвирий санъат асарлари ва бошқалар — билан кенг жамоатчиликни таништирган муҳим нашр ҳисобланади.

2024 йили нашр этилган «Темурийлар тарихи давлат музейи нумизматика коллекцияси. Альбом-каталог»да¹³ музейдаги энг қимматли тангалар тўғрисида асосан саккизта маълумот берилган: 1. Танга номи — фулус; 2. Қайси даврга тегишли — Шайбонийлар; 3. Зарб қилинган жойи — Самарқанд; 4. Яратилган вақти — XVI аср; 5. Вазни; 6. Ўлчам — диаметр; 7. Материали — мис; 8. Кириш китобидаги рақами — 1-25/1. Тадқиқотда ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги йигирма еттита манба ва адабиёт номи келтирилган.

2022 йили нашр этилган академик А.Ҳақимовнинг «Ўзбекистон санъати тарихи (Қадимги давр, ўрта асрлар, ҳозирги замон)» номли монографиясида¹⁴ лойдан ясалган ҳайкалча, ваза, қадах, жўмакчи идиш турли намуналари (20–24-бетлар), жуда кўплаб сопол буюмлар (56–57-бетлар), ислом даврига оид кўзалар (161-бет), «Кулолчилик: технология, шакллар, услуб» (160–177-бетлар) сарлавҳаси остида қимматли маълумотлар билан бирга ўша даврга оид сопол асарлар намуналари батафсил тавсифланган. «XIV–XV асрлар санъати» номли 6-бобда «Темурийлар санъатининг улуғворлиги» сарлавҳаси остида бу даврга оид сирли ва тасвири кеса ва лаганлар (226–229-бетлар) тасвири берилган. Умуман олганда, ушбу монография Ўзбекистон санъати тарихи, шу жумладан амалий санъат тури бўлмиш кулолчилик ва сопол идишлар хусусиятларини ўрганишда қимматли методологик қўлланма бўлиб хизмат қилади.

Каталог тузишнинг илмий тамойиллари

Музей коллекциясидаги сопол буюмлар ўз вазифасига кўра ҳамда безак ва зийнати билан ҳам алоҳида ажралиб турадиган ноёб намуналар мавжуд бўлиб, уларнинг аҳамияти жуда катта. Уларни даврлаштириш ва яратилган жойини аниқлаш ҳам жуда муҳим илмий масала ҳисобланади. Халқ усталари — кулоллар ўз асарларини юксак санъат даражасида яратишга интилангани мазкур ашёлар яққол кўрсатади. Буларнинг ичида сирланган ва ноёб безакли сопол ашёларни алоҳида ажратиш кўрсатиш мумкин. Каталог тузувчи олдида ҳали тўлиқ ўрганилмаган масалалар кўп.

Ушбу умумий каталогни тузишда каталоглаштиришнинг илмий таомилида энг асосий маълумотларни қуйидагича тизимлаштиришни зарур деб ҳисоблаймиз: 1. Кириш дафтаридagi рақами. 2. Ашё номи — уч гуруҳга бўлинади: а) оддий сопол буюм; б) сирланган сопол буюм; в) ноёб тасвир ва нақшли ашё. 3. Яратилган даври — мавжуд маълумотлар асосида. 4. Топилган жойи — аниқлаш имкони бўлса. 5. Ўлчам: асосан бўйи ва диаметри. 6. Ким томонидан тақдим этилгани. 7. Ўрганилиши тўғрисидаги маълумот. 8. Тузувчининг исм-фамилияси. 9. Ашёнинг фотоси.

Хулоса

Темурийлар тарихи давлат музейи сопол буюмлари коллекциясини каталоглаштириш тарихини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, мавзу яхлит тизимли тарзда илк бор атрофлича ўрганилмоқда. Г.А.Пугаченкова ва Л.И.Ремпель, Т.Ленц ва Г.Д.Лоури, А.Ҳақимов асарларида, шунингдек музей альбом-каталогларида тўпланган тажриба

¹³Темурийлар тарихи давлат музейи нумизматика коллекцияси. Альбом-каталог / Масъул муҳаррир: Х.Файзиев. – Тошкент: Innovatsion rivojlanish nashriyot-manbaa uyi, 2024. – 180 б.

¹⁴Ҳақимов А. Ўзбекистон санъати тарихи. Қадимги давр, ўрта асрлар, ҳозирги замон. – Тошкент: Zilol buloq, 2022. – 528 б.

умумлаштирилди. Ушбу тадқиқот мукамал умумий илмий каталог тузишнинг методологик асосларини яратишга хизмат қилади ва музей коллекциясини халқаро илмий муомалага тўлиқ киритиш йўлида муҳим қадам бўлиб ҳисобланади. Хулоса ўларок, музей сопол коллекциясини каталоглаштиришда таклиф этилган тўққиз тамойилли тизим ЎзР ФА музей фондларини ўрганишда умумий методологик намуна сифатида фойдаланишга тавсия этилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Мирзиёев Ш. «Буюк давлат арбоби ва саркарда, илм-фан, маданият ва санъат ҳомийси Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 690 йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида». – Тошкент, 2026 йил 5 феврал. – ПҚ-46-сон.
2. Пугаченкова Г.А., Ремпель Л.И. История искусств Узбекистана. – Москва: Искусство, 1965. – 688 с.
3. Lentz T.W., Lowry G.D. Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century. – Washington: Smithsonian Institution Press; Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art, 1989. – 396 p.
4. Амир Темур жаҳон тарихида / Масъул муҳаррир: Р.Қосимов; муаллифлар жамоаси: С.Саидқосимов ва бошқ. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2001, 2006. – 336 б.
5. Амир Темур. Библиография. 1-китоб. – Тошкент: Фан, 2020. – 576 б.
6. Темурийлар тарихи давлат музейи – 15 ёшда / Масъул муҳаррир Н.Н.Ҳабибуллаев. – Тошкент: Академнашр, 2011. – 52 б.
7. Темурийлар тарихи давлат музейи – 20 ёшда / Т.Ҳайит, С.Ўлжабоева. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 52 б.
8. Темурийлар тарихи давлат музейи // Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. – Тошкент, 2004. – Т. 8. – Б. 370–371.
9. Темурийлар тарихи давлат музейи // Тошкент энциклопедияси. – Тошкент, 2009. – Б. 521–522.
10. Темурийлар тарихи давлат музейлари бўйлаб (йўл кўрсатгич). – Тошкент: Халқ мероси, 2011. – 27 б.
11. Темурийлар тарихи давлат музейи // Заҳириддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси / Таҳрир ҳайъати: А.Қаюмов ва бошқ. – Тошкент, 2014. – Б. 498–499.
12. Темурийлар тарихи давлат музейи дурдоналари. Альбом-каталог / Масъул муҳаррир Х.Файзиев. – Тошкент: Mashhur Press, 2017. – 320 б.
13. Темурийлар тарихи давлат музейи нумизматика коллекцияси. Альбом-каталог / Масъул муҳаррир: Х.Файзиев. – Тошкент: Innovatsion rivojlanish nashriyot-manbaa uyi, 2024. – 180 б.
14. Ҳакимов А. Ўзбекистон санъати тарихи. Қадимги давр, ўрта асрлар, ҳозирги замон. – Тошкент: Zilol buloq, 2022. – 528 б.